

Hannu Juusola

Professori, FT  
Helsingin yliopisto, Maailman kulttuurien laitos



# Islamin ja islamistisen terrorismin suhteesta

**Asiasanat: islam, terrorismi, salafismi, wahhabilaisuus, jihad.**

*Tässä katsauksessa analysoin islamin ja islamin nimissä tehdyn terrorin välistä yhteyttä. Itsetään selvästi olen lähtenyt siitä, että ideologia on vain yksi kehitykseen vaikuttaneista monista tekijöistä. Ideologian osalta olen korostanut niin sanotun salafismin saamaa vahvaa asemaa arabimaissa ja laajemmin koko islamilaisessa maailmassa. Tämän olen osin liittänyt öljyrahoilla tuetun wahhabilaisuuden useita vuosikymmeniä jatkuneeseen vaikutukseen erityisesti koululaitoksessa ja satelliittikanavilla. Wahhabilaisuus sisältää useita samoja uskonnollisia tulkintoja kuin salafi-jihadismikin ja sen levittäminen on luonut pohjaa vielä radikaalimpien ajatusten omaksumiselle. Samaten olen painottanut kilpailevien ideologisten suuntausten marginalisoitumista. Kolmas tekijä jota olen painottanut, on yksilön päättäväisyyttä korostavan ajattelun ulottuminen myös jihadin kaltaisiin ilmiöihin. Tämä on olennaisesti heikentänyt traditionaalisen oppineiston kontrollia väestöstä. Salafi-jihadistinen ideologia vähintäänkin siinä muodossa kuin useimmat liikkeiden jäsenet tai tukijat sen omaksuvat edustaa varsin pinnallista uskonnollista tulkintaa islamin eri suuntausten joukossa. Tämä on yksi syy, miksi islamilainen oppineisto pääsääntöisesti torjuu sen. Ideologian voima on kuitenkin sen yksinkertaisuudessa. Jo valmiiksi pettyneelle se tarjoaa selvän käsityksen syyllisistä ja ratkaisusta ongelmaan.*

Viime vuosikymmeninä islamistinen terrori eri variaatioina on yleisessä tietoisuudessa

tullut lähes synonyymiksi terrorismin käsitteelle ylipäättänsä. Islamistisella terrorismilla tarkoitetaan sellaista islamismin eli poliittisen islamin variaatiota, jossa terroria käytetään yhtenä keinona saavuttaa poliittiset tavoitteet. Selvän käsitteellisen eron tekeminen muuhun poliittiseen väkivaltaan on usein vaikeaa. Islamismin ohella käytetään usein termiä *salafismi*, jolla tarkoitetaan kaikkea pyrkimystä "palata" islamin alkuaikojen yhteiskuntaan riippumatta siitä, miten tämä tulkitaan. *Salafi-jihadismi* viittaa ajatteluun, jossa tähän pyrkimykseen liittyy ajatus *jihadin* eli "pyhän sodan" käymisestä vastustajia kohtaan. Kaikki käytetyt termit ovat epätarkkoja ja avoimia erilaisille tulkinnoille. Jihadiin ei välttämättä liity väkivaltaa, terrorismista puhumattakaan. Siksi jotkut tutkijat välttävät termin jihadismi käyttämistä tässä yhteydessä.

Kysymys islamin suhteesta islamin nimissä tehtyihin terroritekoihin jakaa voimakkaasti mielipiteitä erityisesti populaarissa keskustelussa. Yhtä laittaa tulkintojen joukossa edustaa näkemys, jonka mukaan uskonnollinen väkivalta ja terrori juontuvat suoraan islamin muuttumattomasta ytimestä, joka ei ole sovittavissa yhteen demokratian ja liberalismien periaatteiden kanssa. Tämän tulkinnan kannattajat viittaavat tyypillisesti klassisiin islamin teksteihin. Orientalistisen tutkimuksen traditioiden mukaisesti teksteille annetaan hyvin suuri merkitys. Esimerkiksi Koraanin uhkaukset Jumalaa tai hänen Profeettaansa vastaan

taistelevien väkivaltaisesta lopusta (5:33) ymmärretään luonteavana ja jopa riittävänä selityksenä Isisin harjoittamaan terrorismiin. Astetta lievemman tulkinnan mukaan islamin teologiseen historiaan liittyvät tulkinnat vaikuttavat muiden tekijöiden ohella islamin nimissä harjoitettuun poliittiseen väkivaltaan. Erityisesti korostetaan Ibn Taymiyyan (1263–1328) teologian vaikutusta islamistisen terrorismin taustalla. Tulkintamallissa korostuu ajatus esimerkiksi *al-Qa'idan* ja Isisin ideologian ei-modernista luonteesta. Ideologian kannattajien tavoin ajatellaan, että kyse on todella aidosta paluusta ”esi-isien” (*al-salaf*) islamiin.

Yksinkertaistavasta historiattomuudestaan huolimatta ideologian merkitystä alleviivaavat näkemykset tulee kuitenkin ottaa vakavasti. Kyse on vähän samasta, kun pohditaan, missä määrin Uuden Testamentin juutalaisvastaiset näkemykset ovat vaikuttaneet myöhemmän antisemitismin kehitykseen. Toista äärlaitaa islamin ja islamistisen terrorismin suhteita käsittelevässä keskustelussa edustavat näkemykset, joiden mukaan islamilla ei ole mitään roolia islamistisen terrorismin kehityksessä. Tällöin korostetaan usein sitä, että ideologia ylipääntäänkin on toissijainen tekijä radikalisoitumisen yhteydessä: keskeisessä asemassa ovat sen sijaan sosiaaliset, taloudelliset ja psykologiset tekijät. Monimutkaiset sosiaaliset ilmiöt kuten terrorismi eivät ole koskaan selitettävissä vain yhdellä tekijällä. Siksi on olennaisinta, että ilmiöitä pyritään aina tarkastelemaan niiden historiallisessa kontekstissa.

Kun ryhdytään analysoimaan islamiin eri tavoin kytkeytyvien ideologisten virtausten roolia, on syytä ensinnäkin muistaa, että islamistinen terrorismi on varsin myöhäinen tulokas terrorismin historiassa. Varsinainen islamistinen terrori laajemmassa mittakaavassa syntyi nimittäin vasta 1970-luvun lopulla Egyptissä ja Syyriassa. Alun perin oli kyse terrorin käytöstä osana taistelua Anwar al-Sadatin ja Hafez al-Assadin autoritaarisia regiimejä vastaan, kun Muslimiveljeskunnan kaltaiset islamistiset järjestöt nousivat kapinaan ja pyrkivät luomaan islamilaisen valtion. 1980-luvulta alkaen islamistinen terrori alkoi kohdistua myös alueelle tulleita miehittäjiä tai sellaisiksi tulkittuja kohtaan. Edelläkävijöihin kuului šiialainen Hizbullah, joka otti Libanonissa käyttöön itsemurhaiskut iskiessään amerikkalaisia ja ranskalaisia sotilaita kohtaan. Niin oudolta kuin se nyt saattaa kuulostaakin, ensimmäinen sunnalaiseen järjestön suorittama itsemurhaisku tapahtui vasta vuonna 1993. Hyvin merkittävä tekijä tulevan kehityksen kannalta oli 1980-luvun Afganistanin sota, joka näytteli tärkeää roolia transnationalisen jihadismin kehityksessä. 1990-luvulla islamistisesta terrorista tuli merkittävä ilmiö sekä Lähi-idässä että globaa-

lisesti. Merkittäviä toimijoita olivat esimerkiksi sellaiset kuin *Groupe Islamique Armé* (GIA) Algeriassa, *al-Gama'a al-Islamiyya* Egyptissä, *Hamas* Palestiinassa, *Abu Sayyaf* Filippiineillä ja *Lashkar-e Janghvi* Pakistanissa. Seuraavina kahtena vuosikymmenenä erityisesti globaali islamistinen terrori on vahvistunut entisestään, ja huomattava määrä kaikista terrori-iskuista liittyy tänään nimenomaan islamistisiin järjestöihin tai niiden yksittäisiin tukijoihin.

Islamistisen terrorin nopea nousu antaa aiheita kahdelle johtopäätökselle. Ensinnäkin ilmiön tuoreus sotii vahvasti sellaista yksinkertaistavaa mutta valitettavan yleistä tulkintaa vastaan, että väkivalta olisi jotenkin väistämätön osa islamia. Toiseksi kehitys ensin Lähi-idässä ja sitten laajalti muuallakin niin sanotussa islamilaisessa maailmassa viittaa voimakkaasti siihen, että jotain merkittävää on tapahtunut näissä yhteiskunnissa. Iso osa tutkimuksesta keskittyy nykyään tutkimaan niitä eri tekijöitä, jotka ovat vaikuttaneet tähän kehitykseen. Lukuisten muiden tekijöiden ohella myös uskonnolliseen ja laajemmin ideologiseen kehitykseen liittyvillä tekijöillä voi perustellusti väittää olevan oma roolinsa tässä muutoksessa.

Olennainen tekijä on se, että 1970-luvulta lähtien islamilaisessa maailmassa on tapahtunut huomattava ideologinen ja kulttuurinen muutos, joka tyypillisesti liitetään niin sanotun salafi-islamin vahvistumiseen ja leviämiseen post-kolonialistisissa valtioissa. Kuten olen edellä jo maininnut, salafismi kytkeytyy jo aikaisempiin islamin suuntauksiin, mutta viime vuosikymmeninä sen merkitys on kasvanut selvästi ja se on samalla saanut uusia muotoja. Suuri määrä nykyisiä islamista ammentavia poliittisia ajattelijoita ja puolueita koko islamistisessa maailmassa heijastaa tätä virtausta sen eri muodoissa. Muutokseen liittyy voimakkaasti moraalikonservatismiin selvä nousu esimerkiksi pukeutumiseen liittyvissä kysymyksissä.

Uus-salafismin synty ja leviäminen liittyvät terrorismiin erityisesti siten, että osa ideologian edustajista on ollut huomattavan valmis käyttämään väkivaltaa tavoitteidensa saavuttamiseksi. Toinen tärkeä tekijä on se, että lännen vastainen ideologia on saanut paljon tärkeämmän roolin kuin salafismin aikaisemmissa versioissa. Aiemmin lännellä oli paljon vähäisempi merkitys uskonnollisessa diskurssissa, ja osa salafisteista saattoi jopa nähdä länsimaat esimerkkinä pyrittäessä islamilaiseen valtioon. Nyky-salafismi on tavallaan islamisoinut arabinationalismin ja muuhun kolmasmaailmalaisuuteen liittyneet anti-kolonialistiset ja anti-imperialistiset tuntemukset. Islamista on tullut tärkeä osa länsivastaista identiteettipolitiikkaa. Kokemus lännen, johon Venäjäkin nykyään liitetään, sodasta kaikkia

muslimeja kohtaan on kehittynyt merkittäväksi osaksi islamistisen terrorismin ideologiaa. Hyvin tärkeä ideologinen kehitys on myös se, että nyky-salafismin piirissä on vahvistunut ajatus siitä, että jihad on kunkin yksilön henkilökohtaiseen päätösvaltaan kuuluva asia samoin kuin esimerkiksi rukous tai pyhiinvaellus. Perinteisesti jihadin julistaminen on ollut hallitsijan ja islamilaisen oppineiston päätettävissä oleva asia. Moderni jihad on sen sijaan ikään kuin populaari kansannousu vääryyden poistamiseksi. Valtaosa islamilaisen maailman oppineista on torjunut tällaisen tulkinnan jihadista anarkiaan yllyttävänä. Muutos on mahdollistanut sen, että syvällistä uskonnollista koulutusta vailla olevat Osama bin Ladenin kaltaiset toimijat ovat saaneet merkittävän roolin uskonnollisina ja poliittisina johtajina. Yksilön roolin vahva korostaminen on yksi tekijä, joka alleiviivaa islamistisen terrorismin modernia luonnetta.

Salafismi eri versioina on ilman muuta se ideologinen tausta, jolta islamistinen terrorismi nousee. Ilman tätä ideologista suuntausta olisi vaikea ymmärtää esimerkiksi ISIS:n saamaa asemaa. Ideologia antaa oikeutuksen ja selityksen toimille. Sen sijaan ideologia ei tietenkään selitä sitä, miksi niin monet ihmiset ovat valinneet juuri salafistiset ajatukset lukuisien eri potentiaalisten vaihtoehtojen joukosta. Kun pohditaan tätä, useampi tärkeä tekijä nousee esille. Merkitystä on varmaankin sillä, että islamiin perustuvalla identiteettipolitiikalta on viime vuosikymmeninä puuttunut uskottavat vaihtoehdot. Itsenäistymistä seuranneina vuosikymmeninä suurin piirtein kaikki tärkeimmät johtajat Turkin Mustafa Kamalista Iranin Pahlavi-dynastiaan ja Egyptin Gamal Abd al-Nasseriin ottivat lähtökohdakseen sekulaarin nationalismin, johon kuului olennaisesti pyrkimys modernisaatioon länsimaisten esikuvien mukaisesti. Tähän liittyi usein pyrkimys karsia vanhanaikaisina pidetyt uskonnolliset traditiot. 1970-luvulta lähtien sekulaari nationalismi ja käsitys lännestä esikuvana ovat menettäneet asemansa yhteiskunnallista kehitystä johtavina voimina. Sekulaarien ideologioiden kasvava marginalisoituminen on johtanut siihen, että islam on saanut lähestulkoon hegemonisen roolin identiteettipolitiikassa. Suurimmalle osalle ihmisistä kysymys on epäpoliittisesta islamista, mutta tilaa on ollut myös islamin politisoitumiselle. Tärkeä syy sekulaariin kansalaisuuteen perustuvien mallien epäonnistumiselle oli se, että Lähi-idän ja osin laajemmin koko islamilaisen maailman kontekstissa sekulaari valtio yhdistyi voimakkaasti autoritaariseen järjestelmään. Länsimaisten ideaalien kannalta ongelmalliseksi muodostui se, että monet länsimaat ovat vuosikymmeniä tukeneet eriasteisia diktatuureja vakauden ni-

missä. Sekularismi yhdistyi muutenkin ulkopäin tulevaan pakkoon ja pienen länsimielisen eliitin etuihin. Länsivastaisen mielialan lisäksi tämä vaikutti siihen, että ratkaisua on etsitty nimenomaan "palaamalla" oman kulttuurin tarjoamiin vaihtoehtoihin.

Myös islamilaisen maailman taloudelliset ja poliittiset voimasuhteet ovat edistäneet islamiin perustuvan radikalismien nousua. Öljyn hinnan moninkertaistuminen 1970-luvun alussa teki nopeasti Saudi-Arabiasta ja muista konservatiivisista islamilaisista valtioista huomattavia poliittisia vaikuttajia. Räjähdyksmäisesti kasvaneet öljytulot mahdollistivat sen, että Saudi-Arabia ja muut konservatiiviset Persianlahden valtiot saattoivat tehokkaasti levittää omaa uskontulkintaansa kaikkialle. *Wahhabilaisuuden* levittäminen oli ollut osa Saudi-Arabian ulkopoliitiikkaa jo 1960-luvulta alkaen, mutta öljykriisin jälkeen käytettävissä olevat resurssit olivat merkittävästi paremmat. Saudi-en kustantamat koulut, moskeijat ja oppimateriaali ovat olleet pääroolissa tässä prosessissa. Samaan suuntaan vaikutti se, että ensi kertaa 1970-luvulla suuret määrät köyhemmistä islamilaisista maista tulleita siirtolaisia muutti siirtotyöläisiksi Persianlahdelle ja vei uskonnolliset vaikutteet mukanaan kotimaihinsa. Pitkälti valtapolitiittisista syistä saudit ovat 1980-luvulta lähtien tukeneet avokätisesti lukuisia jihadistisia liikkeitä eri puolilla islamilaista maailmaa. Osin tämä on liittynyt myös Iranin vuoden 1979 islamilaiseen valtataisteluun, minkä seurauksena kaksi öljyvaroiltaan rikasta ja uskontoa identiteetin pohjana korostavaa valtiota on käynyt valtataistelua.

Nyt jo vuosikymmeniä levitetty petro-islamiksi kutsuttu suuntaus on merkittävästi kaventanut islamin eri tulkintamahdollisuuksia syrjäyttämällä monin paikoin selvästi maltillisemmat uskonnolliset traditiot. On vaikea kuvitella jyrkkien salafististen ideologioiden saamaa kannatusta erityisesti 1980-luvulta lähtien ilman wahhabilaisen lähetystyön luomaa kulttuurista pohjaa. Lähestulkoon kaikki islamilaisen maailman konfliktit viime vuosikymmeninä ovat saaneet jihadistisen tulkinnan. Afganistanin lisäksi Irakin miehitys, Israelin ja palestiinalaisten välinen konflikti, Tšetšenian ja nyt Syyrian sisällissota ovat siitä erinomaisia esimerkkejä. Ero edellisten vuosikymmenien konflikteihin on silmiinpistävä. Mielestäni olennaisin elementti, jonka omaksumiseen wahhabi-ideologiaan nojaavat oppilaitokset ovat suuresti vaikuttaneet, on käsitys jyrkästä erosta oikean islamin ja harhaoppien välillä. Jälkimmäisten joukkoon kuuluvat kristinuskon ja juutalaisuuden ohella myös muut islamin muodot kuten šiialaisuus ja suuffilaisuus. Näihin kaikkiin suhtaudutaan vihamielisesti. Kun vaikkapa ISIS julistaa tarvetta "puhdistaa"

islam harhaopeista, islamilaisessa maailmassa on miljoonia ihmisiä, joille diskurssi on ainakin jollain tavoin luonteva. On kuitenkin syytä korostaa sitä, ettei wahhabilaisuuden ja terrorismia käyttävien islamististen järjestöjen välinen ideologinen yhteys ole yksiselitteinen. Wahhabilaisuuteen on esimerkiksi kuulunut ajatus uskonnollisen ja poliittisen vallan liitosta siten, että oppineisto antaa tukensa vallan miekalle kunhan hallitsija toimii islamin periaatteiden mukaan. Sen sijaan islamistiset järjestöt korostavat usein uskonnollisen ja poliittisen vallan jakamattomuutta. Huolimatta osin yhteisestä ideologisesta perinnöstä saudi-uskonoppineet voivat siksi julistaa, että ISIS on islamin suurin vihollinen.

Kaiken kaikkiaan kun ottaa huomioon yhteiskuntien sosiaalisen islamisoitumisen ja kilpailevien ideologioiden heikkenemisen, ei ole yllättävää että nimenomaan islamin tulkinnoista nouseva ajattelu on tullut keskeiseksi tekijäksi myös terrorismissa. Samoin kuin 1970-luvun palestiinalaisterrorismi heijasteli oman aikakautensa ideologisia virtauksia, nykyinen islamistinen terrori kytkeytyy tämän aikakauden hallitsevaan ideologiaan islamilaisessa maailmassa. Jo pari sukupolvea on käynyt läpi koulujärjestelmän, jossa jyrkät uskonnolliset tulkinnat ovat vahvasti edustettuina. Samalla satelliittien kautta välitettävistä uskonnollisista tv-kanavista on tullut merkittävä alueellinen ja osin myös globaali vaikuttaja. Yleisen islamisaation merkitys islamistisen terrorismin kannalta on ennen kaikkea siinä, että liikkeiden diskurssi on sen vuoksi lähtökohtaisesti tuttua suurelle osalle eri islamilaisten maiden asukkaista. Paljolti yhteinen diskurssi tarjoaa erinomaisen taustan juuri salafi-jihadistiselle radikaalisoitumiselle. Ei ole ihme, että Saudi-Arabiasta tulevien nuorten osuus salafi-jihadistisissa liikkeissä on ollut suhteettoman suuri.

Jyrkkien uskonnollisten käsitysten yleistyminen ei kuitenkaan selitä sitä, miksi jotkut islamistiset liikkeet ovat valinneet väkivallan ja toiset eivät. Sekä *Hizb ut-tahrir* että ISIS tähtäävät islamilaiseen valtioon ja kalifaattiin, ja ideologiset yhteydet ovat muutenkin suuret. Muiden islamistiryhmien tavoin *Hizb ut-tahrir* on ollut myös vainottu lukuisissa eri maissa. Kaikesta tästä huolimatta sen suhde väkivaltaan on kuitenkin jyrkästi erilainen kuin islamistisilla terroristijärjestöillä. Yksilötasolla ideologia selittää vielä vähemmän siitä, miksi jotkut ihmiset omaksuvat väkivaltaisen ideologian ja toiset eivät. Myös se, miksi juuri radikaalit tulkinnat ovat viime vuosikymmeninä saaneet niin tärkeän merkityksen, ei selity pelkästään

niiden olemassaololla tai Saudi-Arabian taloudellisella tuella. Tärkeää on huomioida esimerkiksi se, että monet terrorismia harjoittavat liikkeet toimivat todellisuudessa pitkälti strategisten hyöty-haitta-näkökulmien puitteissa valitessaan terrorismin käytön tai siitä luopumisen.

Tässä katsauksessa olen pohtinut islamin ja islamin nimissä tehdyn terrorin yhteyttä. Itseltään selvästi olen lähtenyt siitä, että ideologia on vain yksi kehitykseen vaikuttaneista monista tekijöistä. Ideologian osalta olen korostanut niin sanotun salafismin saamaa vahvaa asemaa. Tämän olen osin liittänyt öljyrahoilla tuetun wahhabilaisuuden useita vuosikymmeniä jatkuneeseen vaikutukseen erityisesti koululaitoksessa ja satelliittikanavilla sekä toisaalta Persianlahden valtioiden taloudelliseen tukeen jihadistisille liikkeille. Samaten olen painottanut kilpailevien ideologisten suuntausten marginalisoitumista. Kolmas tekijä jota olen painottanut, on yksilön päätäntävaltaa korostavan ajattelun ulottuminen myös jihadin kaltaisiin ilmiöihin. Tämä on olennaisesti heikentänyt traditionaalisen oppineiston kontrollia väestöstä. Islamismi ja siihen toisinaan liittyvä laajamittainen väkivallan hyväksyntä voidaan osin tulkita myös kapinana perinteisen oppineiston asemaa vastaan. Salafi-jihadistinen ideologia vähintäänkin siinä muodossa kuin useimmat liikkeiden jäsenet tai tukijat sen omaksuvat edustaakin usein varsin pinnallista uskonnollista tulkintaa islamin eri suuntausten joukossa. Tämä on yksi syy, miksi islamilainen oppineisto pääsääntöisesti torjuu tämän version. Ideologian voima on kuitenkin sen yksinkertaisuudessa. Jo valmiiksi pettyneelle se tarjoaa selvän käsityksen syyllisistä ja ratkaisusta ongelmaan. Samalla kannattaja löytää myös joko konkreettisen tai virtuaalisen yhteyden muiden kannattajien ja usein myös karismaattisen johtajan kanssa. Laajemmasta perspektiivistä salafi-jihadismin ideologien voimassa on paljon samaa kuin kaikessa populismissa. Islamistista terrorismin ymmärtämisen kannalta on myös tärkeää huomata, kuinka se on liittänyt islamin ja kolmasmaailmalaisen resistanssin lännen hegemoniaa kohtaan. Tässä tulkinnassa lännen vastainen taistelu liitetään varhaisen islamin historian tarjoamaan esimerkkiin voittoisista sodista islamin vihollisia vastaan. Ei ole mikään sattuma, että sekä menneiden vuosikymmenien arabinationalistit että ISIS:n johtaja ja "kalifi" Abu Bakr al-Baghdadi nyt julistavat sitä, kuinka arabimaailman rajat ovat imperialistien piirtämiä.